

Нерослик Оксана

ORCID 0009-0009-9886-0917

Магістр педагогічної освіти,
 учитель української мови та літератури,
 Прилуцький ліцей № 1 ім. Георгія Вороного
 Прилуцької міської ради Чернігівської області
 (м. Прилуки, Україна) E-mail: oksana_neroslyk@ukr.net

ФУНКЦІОНУВАННЯ ВИГУКОВИХ РЕЧЕНЬ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ ЮРІЯ МУШКЕТИКА): МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Мета статті – дослідити функціонування вигуків речень у сучасній літературній українській мові на матеріалі п'ятитомного видання творів Юрія Мушкетика, здійснити граматичний та синтаксичний аналіз інтер'єктивованих слів, запропонувати методичні рекомендації для їх вивчення на уроках української мови. Реалізація поставленої мети передбачає **розв'язання таких завдань**: з'ясувати групи нечленованих речень за способом вираження; дослідити семантико-конструктивні групи нечленованих речень, які зустрічаються в повістях та романах письменника.

Методологія. Для розв'язання завдань були використані такі **методи дослідження**: аналіз текстів художніх творів, які входять до п'ятитомного зібрання Ю.Мушкетика; систематизація семантико-конструктивних груп нечленованих речень.

Новизна роботи полягає в тому, що явище інтер'єктивності недостатньо досліджене українськими мовознавцями, при цьому ніхто з них не вивчав інтер'єктиви у творчості Юрія Мушкетика. Джерелом фактичного матеріалу стали твори Юрія Мушкетика (Мушкетик Ю.М. Твори в 5 т. К.: Дніпр, 1988).

Опрацьовано й досліджено історичні повісті «Смерть Сократа», «Суд над Сенекою», «Жовтий цвіт кульбаби» та романи «Гайдамаки», «Жорстоке милосердя», «Віхола», «Вернися в дім свій», «Позиція», «Біла тінь», «Вернися в дім свій».

З'ясовано, що явище інтер'єктивності не дуже поширене в художніх творах, проте воно є й заслуговує на увагу, адже за допомогою цього явища можна дослідити стиль відповідної епохи, особливості власного стилю письменника, характер персонажів, змальованих у художньому творі.

Висновки. Констатовано, що найчастіше в романах та повістях митця вживаються нечленовані речення, що утворилися в результаті інтер'єктивності дієслів (42%) та іменників (30%), рідше – фразеологізованих словосполучень (20%) та прислівників (8%). Можна стверджувати, що серед вигуків речень у творах Юрія Мушкетика найбільш поширеними є синтаксичні структури, які складаються з одного слова, що зазнало десемантизації (інтер'єктивовані іменники, дієслова, прислівники).

Фактичний матеріал, зібраний нами, може бути використаний у практиці шкільного навчання сучасної української мови, а також у позакласних заняттях (факультативах, при підготовці до олімпіади та мовних конкурсів).

Ключові слова: слова-речення, нечленовані речення, вигуківі речення, слова-релятиви.

Постановка проблеми в загальному вигляді, її зв'язок із теоретичними і практичними завданнями. Лексичний склад кожної мови, у тому числі й української, постійно змінюється. Це цілком зрозуміло. Стрімкий розвиток життя сприяє збагаченню мови, призводить до поповнення її словникового запасу словами та виразами.

Одночасно зі зміною лексичного складу мови відбуваються зміни у функціонуванні окремих слів, зрушення в межах окремих частин мови, переходи з однієї частини мови в іншу. Перехідні явища серед частин мови не випадкові, а цілком закономірні. Вони відбуваються за внутрішніми законами розвитку мови, яка не може обійтися без вигуків, але ця категорія слів менше всього вивчена.

Аналіз основних досліджень і публікацій з порушеної проблеми. В Україні існує ґрунтовна монографія, у якій усебічно вивчається вигук (Мацько Л.І. Інтер'єктиви в українській мові. – К.: КДП, 1981). Вигук як частина мови передбачений для вивчення шкільною програмою (7 клас).

Проте безпосередньо явище інтер'єктивності в мовознавстві мало досліджене. Своєю роботою ми намагаємося переосмислити деякі проблеми, пов'язані з інтер'єктивністю в українській мові.

Явище інтер'єктивації не дуже поширене в художніх творах, проте воно є й заслуговує на увагу, адже за допомогою цього явища можна дослідити стиль відповідної епохи, особливості власного стилю письменника, характер персонажів, змальованих у художньому творі.

У синтаксичній організації мовлення, особливо діалогічного, виділяється окремий тип висловлень, що є самодостатнім тільки в контексті.

Відсутність у складі таких висловлень слів з конкретно лексичною семантикою, які могли б бути членами речення й таким чином спроекувати висловлення за певним типом з наявних структурних і семантичних типів простого речення, є основною підставою для розходжень у поглядах мовознавців на визначення й тлумачення цього типу речень.

Формулювання мети статті. Мета статті – дослідити функціонування вигуків речень у сучасній літературній українській мові на матеріалі п'ятитомного видання творів Юрія Мушкетика, здійснити граматичний та синтаксичний аналіз інтер'єктивованих слів, запропонувати методичні рекомендації для їх вивчення на уроках української мови. Реалізація поставленої мети передбачає **розв'язання таких завдань**: з'ясувати групи нечленованих речень за способом вираження; дослідити семантико-конструктивні групи нечленованих речень, які зустрічаються в повістях та романах письменника.

Висвітлення процедури теоретико-методологічного та/або експериментального дослідження із зазначенням методів дослідження. Для розв'язання завдань були використані такі **методи дослідження**: аналіз текстів художніх творів, які входять до п'ятитомного зібрання Ю. Мушкетика; систематизація з метою явлення семантико-конструктивних груп нечленованих речень.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасному вітчизняному мовознавстві для називання відповідних структур усталився термін «слова-речення», які передають реакції, відгуки мовця на висловлення співрозмовника, на його заяви, твердження, особливо часто – на запитання. Без зв'язку з ними слова-речення втрачають комунікативну силу.

Використовується й термін «нечленовані речення».

Наприклад: «– Етна. Я розумію, не розумієш ти» [6, т. 1, 364].

Нечленовані речення не мають номінативного аспекту, не можуть передавати зміст спілкування, називати факти, події, явища, відображати умови й ситуацію подій, їх комунікативні функції зводяться до вираження реакції, оцінки, ставлення мовців до співрозмовників чи предмета мовлення. Природно, що конструктивним матеріалом таких речень є різні групи інтер'єктивів, модальні слова та частки, що в складі нечленованих речень частіше інтер'єктивуються.

Переважна частина нечленованих речень за формою вираження предикатів – це вигуківі речення [5, 97].

Нечленовані емоційні речення можна розподіляти за семантичним принципом на групи речень, що виражають певну (основну) емоцію або ряд суміжних відтінків емоційної зони: здивування, захоплення, радість, незадоволення, обурення, гнів, відразу.

За способом вираження нечленовані речення групуються на речення, що утворилися в результаті інтер'єктивації:

а) іменників

Наприклад: «– Я так злякалась ... *Боже мій* ... кожного дня тут переобідную ... Іду собі та йду...» [6, т. 2, 32].

б) дієслів

Наприклад: «... мелькнувши маленькими, в червоних ниточках, очима, прошепотів:

– *Скажіть!* Отакий негідник» [6, т. 1, 278].

в) прислівників

Наприклад: «– *Назад!* – погрозиливо просичав Тиміш» [6, т. 2, 82].

г) фразеологізованими словосполученнями вигуківого характеру *Наприклад*:

«Ми ще житимемо... *Ще й як!*» [6, т. 5, 325].

Найбільшу групу нечленованих речень вигуківого характеру складають синтаксичні структури, у складі яких є одне (або більше) етимологічно повнозначне слово, що зазнало десемантизації, тобто втратило понятійно- предметний зміст, перейшло у вигуківе словосполучення й фразеологізувалося.

Наприклад: «Вона дивилася на нього, як на божевільного: – *Та що ви!*» [6, т. 5, 153].

Найчастіше в романах та повістях Юрія Мушкетика вживаються нечленовані речення, що утворилися в результаті інтер'єктивації дієслів (42%) та іменників (30%), рідше – фразеологізованих словосполучень (20%) та прислівників (8%).

Нечленовані речення, що виражають вольову реакцію, можна розділити на дві семантико-конструктивні групи [5, 101]:

а) спонукальні речення; б) релятивні речення.

Спонукальні речення виражають пряме або непряме спонукування до здійснення чи припинення дії.

Наприклад: «... бо Ірша швидко одстебнув її ліжі – свої він уже зняв, завдав на плечі, гукнув: – *Бігом, швидко!*» [6, т. 5, 147].

Нечленовані спонукальні речення можуть мати широкі ситуативні значення:

– наказ категоричний, прямий, бажаний;

– побажання;

– спонукальне питання;

- запрошення;
- заклик;
- сумнів.

Спонукально-емоційний змістовий комплекс нечленованих речень виявляється у відповідній спонукальній чи спонукально-окличній інтонації, у міміко-жестових рухах.

Наприклад: «– Слухаю, товаришу генерал, – радісно вигукнув ад'ютант і вихором вилетів з хати» [6, т. 2, 215].

«– Заткни пельку! – чомусь розсердився Курт» [6, т. 2, 74].

Співвідношення й ознаки реальних прообразів, факти їх існування, зв'язки між ними – усе це, пропущене через призму активного чи пасивного сприймання співбесідників, а також ставлення комунікантів до предмета мовлення, може бути виражене й нечленованими реченнями в схематичній загальній формі констатації, ствердження, заперечення, згоди, незгоди. Такі нечленовані речення умовно можна назвати релятивними, бо в основі їх загальної (логічної) семантики лежить вираження відношень посередництвом слів-релятивів.

Об'єднувати їх усі в один морфологічний клас, можливо, і не слід. Ураховуючи специфічну синтаксичну функцію, доцільно розглядати ці слова в одній групі, тим більше, що в деяких із них є також однакові морфологічні ознаки й спільне значення «згоди-незгоди».

Нечленовані релятивні речення виражаються стверджувальними або заперечними частками, модальними словами.

Наприклад: «Вона пронизала його наскрізь:

– А тобі чого? Ану!» [6, т. 1, 358].

«– Е, ні, це ти як ото кажуть, поза лугом» [6, т. 2, 320].

В усному розмовному спілкуванні рідко може бути «чисте» вираження відношень, без емоційно-оцінних і суб'єктивних нашарувань, тому в розмовному мовленні й у художніх текстах частіше, ніж спонукальні, зустрічаються нечленовані релятивні речення, виражені інтер'єктивами.

Тема дослідження набуває особливої практичної значущості в контексті формування мовленнєвої компетентності здобувачів освіти на уроках української мови. Доцільно зауважити, що нове комунікативне середовище уможлиблює вживання спонукальних речень, які виражають реакцію на осіб, їхні дії й учинки, на факти, явища, умови й виявляють емоційне ставлення мовця до навколишнього середовища. Власне, спонукування саме по собі є результатом певного ставлення мовців до дійсності, тому фактично воно не буває емоційно-нейтральним. Релятивні ж речення вживаються в мовленні як реакція на слова співрозмовника або ситуацію.

Для ефективного засвоєння учнями зазначеної теми на уроках української мови пропонуємо такі вправи: установити відповідність між вигуківими реченнями та їхнім значенням; дібрати синоніми до запропонованих вигуків, розставити правильно розділові знаки в реченнях із вигуками й пояснити їх написання; виконання інтерактивних вправ у сервісі Learningup; розподільний диктант (розрізнення вигуків і звуконаслідувальних слів) тощо.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Можна стверджувати, що серед вигуківих речень у творах Юрія Мушкетика найбільш поширеними є синтаксичні структури, які складаються з одного слова, що зазнало десемантизації (інтер'єктивовані іменники, дієслова, прислівники).

Фактичний матеріал, зібраний нами, може бути використаний у практиці шкільного навчання сучасної української мови, а також у позакласних заняттях (факультативах, при підготовці до олімпіади та мовних конкурсів).

Процес інтер'єктивації триває, а тому це може слугувати ґрунтом для подальших наукових відкриттів і пошуків.

References

1. Ващенко В. С. Явища переходу в системі частин мови. Українська мова і література в школі. 1960. № 6. с. 14.
Vashchenko, V. S. (1960). Yavyshcha perekhodu v systemi chastyn movy. [Transition phenomena in the system of parts of speech]. *Ukrainska mova i literatura v shkoli [Ukrainian language and literature at school]*, 6, 14.
2. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. Київ: «Наукова думка», 1988. 256 с.
Vykhovanets, I.R. (1988). Chastyny movy v semantyko-hramatychnomu aspekti [Parts of speech in the semantic and grammatical aspect]. Kyiv, Naukova dumka.
3. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Ч. 1. К.: Вища школа, 1987. 424 с.
Zhovtobriukh, M. A., Kulyk, B. M. (1987). Kurs suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy [Course of modern Ukrainian literary language]. Part.1, Kyiv, Vyshcha shkola.
4. Кротевич Є. В., Родзевич Н. С. Словник лінгвістичних термінів. Київ: Либідь, 2001. 224 с.
Krotevych, Ye. V., Rodzevych, N. S. (2001). Slovnyk lnhvistychnykh terminiv [Dictionary of linguistic terms]. Kyiv: Lybid.

5. Мацько Л. І. Інтер'єктиви в українській мові. Київ: КДПІ, 1981. 127 с.
Matsko, L. I. (1981). Interiektivy v ukrainskii movi [Interjectives in the Ukrainian language] Kyiv, KDPI.
6. Мушкетик Ю. М. Твори в 5 т. Київ: Дніпро, 1988.
Mushketyk, Yu.M. (1988). Tvory in 5 t. [Works in 5 volumes]. Kyiv: Dnipro.
7. Чередниченко І. Р. Нариси з загальної стилістики сучасної української мови. Київ: «Наукова думка», 1962. 639 с.
Cherednychenko, I. R. (1962). Narysy z zahalnoi stylystyky suchasnoi ukrainskoi movy [Essays on general stylistics of the modern Ukrainian language]. Kyiv, Naukova dumka.

Neroslyk Oksana

ORCID 0009-0009-9886-0917

Master of Pedagogical Education,
Teacher of Ukrainian language and literature,
Pryluky Lyceum No. 1 named after George Voronyi
of the Pryluky City Council,
(Pryluky, Ukraine) E-mail: oksana_neroslyk@ukr.net

FUNCTIONING OF EXCLAMATORY SENTENCES (BASED ON THE MATERIAL OF THE WORKS OF YURII MUSKETYK): GUIDELINES

The purpose of the article is to investigate the functioning of exclamatory items in the modern Ukrainian literary based on the material of the five-volume edition of Yurii Mushketyk's works, to carry out a grammatical and syntactic analysis of interjectional words; to offer methodical recommendations for their study in Ukrainian language lessons.

Methodology. Realization of the set goal to solve the following tasks: to find out the groups of uncounted sentences according to the method of expression, to explore the semantic-constructive groups of uncounted sentences that are found in the stories and novels of the writer. The source of the actual material was the works of Yurii Mushketyk (Mushketyk Y.M. Works in 5 parts: Dnipro, 1988). The historical novels «The Death of Socrates», «The Trial of Seneca», «The Yellow Flower of the Dandelion» and the novels «Haidamaky», «Cruel Mercy», «Vikhola», «Return to Your Home», «Position», «White Shadow» «, «Return to your home.» have been worked out and researched. The realization of the set goal involves solving the following tasks: 1. Analysis of the texts of artistic works included in the five-volume collection of Y. Mushketyk. 2. A scientific study conducted with the aim of identifying semantic-constructive groups of uncounted sentences.

In Ukrainian studies, there is a thorough monograph in which exclamation is comprehensively studied (Matsko L.I. Interjectives in the Ukrainian language. K.: KDPI, 1981). Exclamation as a part of speech is provided for study by the school program (Grade 7).

The phenomenon of internalization is not very common in works of art, but it exists and deserves attention, because with the help of this phenomenon, you can study the style of the corresponding era, the peculiarities of the writer's own style, the nature of the characters depicted in the work of art.

Yurii Mushketyk is a rather interesting colorful writer. He is our compatriot, because he was born in the village of Vertivka, Nizhyn district, Chernihiv region. The artist's work is dominated by moral and ethical issues. The writer tries to understand the essence of a person, conducts his research deeply and comprehensively («Drop of Blood», «Position», «Return to your home»). Violates the historical and patriotic theme («Yasa»). That is why we decided to turn to the work of this writer.

The scientific novelty lies in the fact that the phenomenon of internalization has not been sufficiently studied by Ukrainian linguists, while none of them studied the functioning of exclamatory sentences in the work of Yurii Mushketyk.

Conclusions. It was analyzed in detail that most often in the artist's novels and short stories, uncounted sentences are used, formed as a result of the interjection of verbs (42%) and nouns (30%), less often – phraseological phrases (20%) and adverbs (8%). It can be argued that among the exclamatory sentences in the works of Yurii Mushketyk, the most common are syntactic structures consisting of one word that has undergone de-dementalization (interviewed nouns, verbs, adverbs).

The factual material collected by us can be used in the practice of teaching the modern Ukrainian language at school, as well as in extracurricular activities (electives, in preparation for the Olympiad and language competitions).

Key words: sentence words, uncounted sentences, exclamatory sentences, relative words.

Стаття надійшла до редакції: 25.04.2023

Рецензент – доктор педагогічних наук, доцент **Н.В. Грона**